

Snježana Kordić (Mainz)

IDEOLOGIJA NACIONALNOG IDENTITETA I NACIONALNE KULTURE

Polazeći od suvremenih socioloških spoznaja, u ovome članku govori se o tome kako nastaju nacije, postoji li direktna veza između naroda u prošlosti i današnjih nacija, odlikuje li se nacija kulturom koja ju razlikuje od drugih nacija, i što je to uopće nacionalni identitet. Pokazuje se da ljude nije moguće razvrstati u nacije pomoću onoga što se navodi pod kulturom: jezik i religija ne podudaraju se s nacionalnim granicama, isto tako ni tradicija i običaji, znanost, umjetnost, tehnička dostignuća, moralne vrijednosti, ponašanje. Također se pokazuje da ključni elementi na kojima počiva pojam nacionalnog identiteta ne daju zajednički identitet članovima nacije niti ih razdvajaju od članova druge nacije.

Ključne riječi: nastanak nacija, narod, etnos, nacionalni identitet, nacionalna kultura, jezik, religija, povijest.

1. UVOD

Bitan sastavni dio javnog života, politike i školstva u Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini postali su pojmovi *nacionalnog identiteta* i *nacionalne kulture*. Na njih se poziva kada se žele opravdati važni politički zahtjevi, kada se žele obrazložiti školski programi, organiziranje studija ili financiranje raznih manifestacija i projekata. Pritom se podrazumijeva kao neupitna činjenica da svaka nacija ima svoju različitu kulturu i identitet, i da oni dolaze iz daleke prošlosti, prirodno dati i nepromjenjivi, razdvajajući nepremostivo dotičnu naciju od svih drugih nacija. U skladu s tim se i vlastita nacija gleda kao povijesna konstanta koja je u obliku naroda ili etnosa postojala od davnina. Tipičan pogled izgleda ovako: „Naša nacija je oduvijek postojala; ona je vječna i neprolazna. Ona nadtrajava kratkoživuća stvorenja i generacije u obliku kojih se privremeno ispoljava. Nacije su temelji ljudske egzistencije, a to što postoje nije ni slučaj ni moralno nebitno, nego je od centralnog značaja za ostvarivanje ljudske sreće. Mnoštvo kultura je očito naša sudbina i ljudi postižu ispunjenje samo zahvaljujući svojoj jedinstvenoj nacionalnoj kulturi, a ne pomoću beskrvne univerzalnosti.“ (Gellner 1999: 24–25).

Ovo kao da ne podliježe preispitivanju, „nacionalna povijest i kultura su etniziranjem postale neprikosnovenom svetinjom, one su 'narodnim

konsenzusom' proglašene činjenicom, koju narod više ne propituje, a izvana se može dovoditi u sumnju samo po cijenu neprijateljstva" (Kaschuba 1995: 60).

Međutim, propitivanje je neophodno, a kao najbolji temelj za njega može poslužiti uvid u znanstvene spoznaje o nastanku nacija, o narodu i etnosu, kulturi i identitetu.

2. O NASTANKU NACIJA

Suprotno od shvaćanja proširenih u južnoslavenskim državama, nacije nemaju dugačku povijest: prva evropska nacija, francuska, nastala je krajem 18. stoljeća, i tek nakon toga krenuo je u Evropi proces pravljenja nacija, pa je npr. njemačka nacija oformljena sredinom 19. stoljeća. U to vrijeme još nisu postojale južnoslavenske nacije: „stanovništvo, najvećim dijelom seljačko, identificiralo se sa seoskom zajednicom, s vlasnikom zemljišta, s religijom, možda s carem, ali ni sa kakvom nacijom“ (Mappes-Niediek 2005: 125).

Po uzoru na spomenute zapadnoevropske nacije započelo je potom pravljenje nacija i kod južnih Slavena: „U jugoistočnoj Evropi se pravljenje nacija odvijalo s različitim početnim i završnim fazama u toku 19. i 20. stoljeća“ (Hösch/Nehring/Sundhaussen 2004: 391). Odnosno, „proces pravljenja nacija počeo je na različitim vremenskim točkama u toku 19. st. i nastavio se duboko u ovo stoljeće (ponegdje do danas nije završen ili je njegov rezultat neizvjestan)“ (Sundhaussen 1993: 44).

U svjetlu ovih podataka razotkriva se tvrdnja o iskonskom postojanju nacije kao mit. Taj mit, na kojem se ustrajava u južnoslavenskim državama, poznat je kao primordijalni pristup naciji: „primordijalni pristup potječe od samih nacionalista. Osnovna ideja pritom je da dotična nacija postoji već odavno i da se njena povijest može pratiti stoljećima unazad. Po tome je nacija već doživjela slavne epohe pune junaka i cvjetanja, što treba bodriti članove te nacije danas. Problem tog pristupa je što je on pozamašno u kontradikciji s činjenicama“ (Breuilly 1999: 241).

Činjenice, naime, pokazuju da „tek sredinom 19. st. počele su se iz različitih regionalnih, dijalektalnih i religijskih grupa kristalizirati tri nacionalnosti Srba, Hrvata i Slovenaca“ (Kohn 1962: 523) i da „suvremeno hrvatsko pravljenje nacije, kao i srpsko i slovensko, nije bilo završeno do drugog svjetskog rata“ (Kessler 1997: 95).

3. O NARODU I ETNOSU

Suočen s gore navedenim spoznajama domaći čitatelj će možda pomisliti da je pravljenje nacije bilo samo osvještavanje već postojećeg naroda te da je taj narod ionako oduvijek činio jednu naciju, samo toga nije

bio svjestan. Potrebno je stoga istaknuti da proučavanja naroda iz prošlosti pokazuju „da između tih naroda i suvremenih nacija nema direktne ili čak determinističke veze“ (Breuilly 1999: 242).

Pogrešno je „povezivanje 'narodnog' i 'nacionalnog' s povijesnog gledišta. U doba kada čak ni plemstvo ni građanstvo nije imalo pojmove za zamjećivanje suvremene kategorije 'nacije' i kad nije raspolagalo etičko-političkim i emocionalnim preduvjetima za suvremeni patriotizam, trebalo bi da je seljaštvo, koje nije imalo nikakvu sposobnost političkog djelovanja i koje je bilo potisnuto iz političke sfere, instinktivno slutilo nešto što će povijest tek stoljeće kasnije proizvesti u izrazito složenom procesu? Ono [...] kamo čak ni veliki mislioci 18. stoljeća nisu mogli dospjeti [...], trebalo bi da je stoljećima bilo prisutno u instinktima potlačenog naroda?“ (Szücs 1981: 54–55).

Osim toga, „narodi, međutim, jedva da se mogu definitivno opisati prema objektivnim kriterijima, zbog čega ostaje na raspolaganju samo subjektivna pripadnost. Svatko pripada onom narodu u koji sam sebe ubraja“ (Altermatt 1996: 80). Nadalje, „narodi nisu statične i stabilne tvorevine. Oni su djelo čovjeka [...]. Suprotno romantičnim predodžbama proširenim pomoću mitova o porijeklu, radi se o razvijenim oblicima društvene organizacije koji su proizašli više-manje slučajno iz stalnih formiranja grupa, u kojima su na jednak način sudjelovali autohtoni i strani elementi, 'osvajajući i starosjedioci'“ (Hösch 1999: 36).

Ne može se, dakle, reći da je narod prije početka pravljenja nacija u 19. st. bio okupljen u takve grupe koje bi se podudarale s današnjim nacijama. I „nije postojao 'prirodni' razvoj od etničke ili neke druge zajednice do nacije“ (Pfaff 1994: 13). Drugim riječima, „nacije — a u tome se, izgleda, novija istraživanja slažu — nisu jednostavno 'tu' kao povijesni entiteti, nego ih se napravi tamo gdje se želi, one se [...] *izmisle*“ (Gardt 2000: 2). Njihovo formiranje nije zadato ni jezičnim granicama: „Veza nacije i jezika je jednako malo data prirodom kao i shvaćanje veće grupe ljudi da su jedna nacija“ (Wiesinger 2000: 525). Istraživači zaključuju da „nacije nisu 'objektivne zajednice', u smislu da su napravljene primjenom jasnih, 'objektivnih' kriterija koje zadovoljavaju svi članovi nacije; naprotiv, nacije su, da uzmemo termin Benedicta Andersona, 'zamišljene zajednice'“ (Billig 1995: 24).

Zagovornicima nacionalnog kontinuiteta i biološki zadate etničke pripadnosti smeta što „nije istina da je etnička pripadnost jednostavno ona usvojena rođenjem. Kao što ljudi mijenjaju religiju [...] tako mogu promijeniti i mijenjaju etničku pripadnost“ (Bienen 1995: 168–169). Nije utemeljeno „etnički identitet prihvatiti kao objektivnu datost. To je stanje iz znanosti prve polovine 20. stoljeća, kada su ideje nacionalizma bile u

usponu. Od onda je suvremena sociologija razvila nove teorije, pomoću kojih možemo spoznati da su etnički identiteti društveni konstrukti. Na primjeru Bosne i Hercegovine može se vrlo zorno predočiti taj konstrukcijski karakter tamošnjih etnički definiranih nacija uključenih u konflikt“ (Riedel 2007: 27).

Zašto suvremeni znanstveni uvid u etnos nije toliko poznat na južnoslavenskim prostorima, objašnjava se proširenošću populističkih shvaćanja u kojima dominiraju mitovi o porijeklu. Iz usporedbe populističkih i suvremenih znanstvenih shvaćanja etnosa vidi se da „postoje dvije suprotstavljene interpretacije etnosa“ (Horner 2005: 168). Jedna je esencijalistička, a druga konstruktivistička: „Prema esencijalističkom pristupu etnos je zasnovan na fiksnom skupu kriterija, koji određuju članstvo grupe. S konstruktivističke točke gledišta etnos je nešto vrlo podložno utjecaju, nešto što nastaje pregovaranjem u procesu međugrupnih odnosa. Varijacije ovog drugog shvaćanja dominiraju u aktualnim znanstvenim radovima iz društvene antropologije i naglašavaju fleksibilnu prirodu etnosa, kao i svih drugih tipova samoidentifikacije i kategoriziranja Drugih. Međutim, ono prvo shvaćanje dominira u popularnom ili 'narodskom' poimanju etnosa“ (ibid.).

Koliko god popularne predodžbe sugerirale suprotno, u 19. stoljeću na Balkanu današnji etnosi još nisu postojali: analiza zemljopisnih karata iz 19. st. koje su pravili geografi u službi Bečke Monarhije pokazuje da su „geografi pritom takoreći na crtaćem stolu stvarali etnose i nacije, koji u ono doba — koji god kriterij da se uzme — još nisu postojali“ (Riedel 2005: 232).

Iako etnosi nisu nastali prirodno, i ne počivaju ni na jeziku ni na porijeklu, „dosad se zadržala u općoj upotrebi predodžba da se kod etnosa radi o zajednici povezanoj porijeklom. [...] I aktualno izvještavanje u medijima predstavlja etničku svijest o identitetu pretežno kao nešto što počiva na objektivnim odnosima porijekla i jezika te se na njima može i politički legitimirati. Stoga je jedan od osnovnih ciljeva ovoga rada da analizom politike identiteta u kriznoj regiji jugoistočne Evrope oduzme začaranost misteriji navodno objektivnih i esencijalnih vrijednosti etničkih zajednica. U radu će se pokazati da su i same kulturne vrijednosti tvorevine ljudskog izmišljanja i zato podložne stalnim promjenama“ (ibid. :31).

4. O KULTURI

Nakon što su prirodne znanosti dokazale da nije postojao biološki nacionalni kontinuitet, onda je u nacionalno podobnom pisanju povijesti „na mjesto spomenutog biološkog nacionalnog kontinuiteta došao — i u drugim društvenim znanostima — kulturni identitet, pod kojim se slično

iracionalno mogu subsumirati sva moguća navodna svojstva“ (Fritsche 1992: 83).

Isto kao pozivanje na nacionalno biološko jedinstvo, pozivanje na kulturno jedinstvo ima funkciju da sugerira sliku nacije prema kojoj „nacija nije više grupa koja se manje-više dobrovoljno udružuje u okviru jednog političkog vodstva, nego se zamišlja kao zatvorena, 'prirodna' cjelina, koja ima pravo na političku suverenost“ (Zorić 2005: 37). Takvo gledište dominira danas u južnoslavenskim državama. Međutim, već unazad pola stoljeća je poznato da „predodžba o jedinstvu nacionalne kulture i o njenoj primjenjivosti kao kriterija za pojam nacije vodi u zabludu“ (Lemberg 1964 II: 42–43).

Naime, tradicija i običaji koji čine kulturu ne podudaraju se s nacionalnim granicama jer kao prvo „pokazuju često velike razlike unutar pojedinačnih lokalnih područja, a s druge strane pokazuju tendenciju da se u naše doba u čitavom svijetu ili barem u njegovim velikim područjima izjednače“ (Kohn 1962: 21). Kao i tradicija i običaji, tako i drugo što se navodi pod kulturom ne podudara se s nacionalnim granicama: znanost, umjetnost, religija, tehnička dostignuća, moralne vrijednosti, ponašanje — ništa od toga nije po svojim svojstvima nacionalno specifično. Ljude nije moguće razvrstati u nacije po ponašanju, moralnim vrijednostima, niti po znanosti, tehničkim dosezima, umjetnosti ili religiji.

Nacije ne nastaju na osnovi nekakve zajedničke kulture. Zajednička kultura nije postojala ni kod nacije koja je prva oformljena na evropskom kontinentu krajem 18. stoljeća, kod francuske nacije: „U svojoj knjizi *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*, Weber je (1976) opisao napore koji su trajali generacijama da se izolirani, neobrazovani i siromašni seljaci, duboko ukorijenjeni u svoje lokalne kulture, transformiraju u pripadnike nacije — dakle, *jedne* nacije. Stara Francuska je bila sastavljena od mnoštva različitih društava i kultura, koje su govorile različitim jezicima; 1860. petina stanovništva još uvijek nije uopće znala francuski. To je bila društvena realnost u kojoj je — ili bolje rečeno protiv koje je — propagirana ideja jednog stoljeća stare povijesti Francuske kao nacije“ (Brockmeier 2001: 219–220).

Istraživačima nacije je poznato „da se suvremene nacije sastoje od različitih kulturnih sfera, koje imaju manje zajedničkog međusobno, nego s odgovarajućim kulturnim sferama drugih nacija“ (Esbach 2000: 65). Na primjer na njemačkom govornom području „podudarnosti u kulturi između Bavarske i Austrije su veće — prema svim prihvatljivim kriterijima za 'kulturu' — nego između Bavarske i Donje Saske [=dvije pokrajine u Njemačkoj]. Većina tvorevina koje se uobičajeno nazivaju 'nacijama' sadrži razne mješavine najrazličitijih kulturnih atributa i ne mogu se svesti

na nekoliko obilježja. Mnogo govori u korist pretpostavke da uopće ne postoje 'čiste kulture', čak ni u manjim državama EU. [...] Mnoga od pojedinačnih kulturnih obilježja nadilaze granice i ne mogu se — ili se mogu samo prividno (kao npr. razlikovanje nizozemskog i flamanskog ili hrvatskog i srpskog) — ograničiti prema političkim kategorijama. Upečatljiv primjer je problematika određivanja različite nacionalne pripadnosti na Balkanu: ako se kao značajka uzme zajednički jezik, proizišlo bi da svi govornici srpskohrvatskoga čine jednu zajedničku srpskohrvatsku naciju. Uzme li se, međutim, religija kao odlučujući kriterij, onda se grupa koja govori srpskohrvatski dijeli na tri nacije. Kulture nadilaze granice i ne mogu se politički razgraničiti“ (Birnbacher/Friele 2003: 286).

Kultura, dakle, ne može poslužiti za klasificiranje ljudi na nacije. U gornjem citatu uzeti su od mnoštva kulturnih obilježja za ilustraciju jezik i religija. Zajednički jezik kao jedan od kulturnih atributa ne znači i pripadnost istoj naciji, što se vidi ne samo na domaćem primjeru, nego i na primjeru brojnih drugih policentričnih jezika kojima govori po nekoliko nacija, npr. njemački jezik, engleski, nizozemski, francuski, arapski (više o temi jezika v. Kordić 2008 i 2009, Gröschel 2009). Zato Jacobsen (2008: 268) ističe: „Treba naglasiti da postojanje zajedničkog srpskohrvatskog jezika ne dovodi u pitanje postojanje četiriju nacija ili četiriju nezavisnih država niti ugrožava nacionalne identitete“.

S obzirom da kultura obuhvaća mnoštvo obilježja, može se raditi o istoj kulturi čak i kada ljudi govore međusobno nerazumljive, različite jezike: „da ni radikalne jezične razlike ne moraju ujedno biti kulturne ili druge razlike pokazuje npr. usporedba Beča i Budimpešte: iako su njihovi većinski jezici (njemački odnosno mađarski) međusobno potpuno nerazumljivi, imaju Budimpešta i Beč i njihovi stanovnici mnogo više zajedničkoga nego npr. Beč i München ili Beč i Stuttgart“ (Payer 2000).

A različita religija kao jedan od kulturnih atributa ne znači pripadnost različitim nacijama, npr. unutar njemačke nacije ima podjednako mnogo i katolika i protestanata. S obzirom da se na južnoslavenskim prostorima o razlici između katoličanstva i pravoslavlja misli da predstavlja veliku kulturnu razliku, potrebno je napomenuti da to nije objektivni pogled: naime, „s gledišta teologije pa čak i crkvene organizacije razlike između katoličanstva i pravoslavlja su znatno manje od razlika između katoličanstva i protestantizma“ (Hatschikjan 1999: 16). Pa ukoliko religiju treba gledati kao dio kulture, onda npr. „kulturne razlike u Bosni zaista nisu bile i ni danas nisu mnogo veće od razlika između katolika i protestanata u Njemačkoj ili u Nizozemskoj, i istog su tipa“ (Mappes-Niediek 2005: 37).

Mediji i politički predstavnici južnoslavenskih nacija navikli su domaću sredinu na suprotnu pomisao, ali objektivno gledano Hrvati, Srbi i

bosanski Muslimani ne razlikuju se kulturno (ibid. : 28–48, 70). Njihovo kulturno nerazlikovanje nije posljedica socijalizma, nego je starije od njega: „Da li je ujednačujući socijalizam bio izbrisao kulturne razlike? Protiv toga govori podatak da su se gosti sa Zapada oduvijek čudili iznenađujućoj uniformnosti 'multikulture' u Bosni. Jedan Austrijanac, koji je 1878. za svoje sunarodnjake napisao knjigu s detaljnim opisom novopribavljenih habsburških predjela, rezimirao je: 'Izvana se Grci' — tako naziva ortodoksne Srbe zbog njihovih 'grčkih' vjerskih obreda — 'i katolici skoro nimalo ne razlikuju'. Čak i 'muhamedanci' su gospodinu barunu iz Beča izgledali iznenađujuće neegzotični. Živjeli su 'u dobrovoljnoj monogamiji' i ophodili se prema zabrani pijenja alkohola sasvim liberalno. Najviše se čudio ženama bez feredže u neretvanskoj dolini kod Jablanice. Jedan britanski arheolog, koji je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće izvještavao s Balkana za Guardian, zaključio je da u prosječnoj engleskoj školi vlada 'mnogo veća varijacija tipova, kako fizičkih tako i moralnih i intelektualnih,' nego u Bosni“ (ibid. : 28–29).

Sigurno je da „jugoslavenski konflikt očito nije bio 'sudar kultura' — dakle nije bio konflikt poput onih u engleskom Bradfordu ili u istočnoj Njemačkoj protiv Vijetnamaca i Afrikanaca, gdje stvarno udaraju kulture jedna na drugu samo zbog razlika među njima“ (ibid. : 48). Za kulturne razlike unutar Jugoslavije mora se reći da „nisu one bile problem. Jer da jesu, onda se ne bi konflikt odvijao najokrutnije i najstrašnije između Bosanaca, koji su tako jako ličili jedni drugima, nego između Slovenaca i Albanaca s Kosova jer oni su se međusobno najviše razlikovali. Država se raspala upravo na opreci između dviju grupa naroda čije kulturne razlike su se najmanje primjećivale: na opreci između Srba i Hrvata“ (ibid. : 38–39).

Doista, „promatrač izvana je zapanjen, ne razlikama između Srba i Hrvata, nego kako izgledaju slični. Govore isti jezik, [...], imali su isti seoski način života stoljećima. Iako su jedni katolici, drugi pravoslavni, urbanizacija i industrijalizacija smanjili su uočljivost konfesionalnih razlika“ (Ignatieff 1993: 22).

Iz navedenog citata je vidljivo da se hrvatsko prikazivanje kulture, ili srpsko, bošnjačko, crnogorsko, ne preuzima bez preispitivanja jer „kako kulture sebe karakteriziraju i razgraničavaju prema drugima ne mora se poklapati s razlikom kako je neki promatrač sa strane vidi. To znači da kulturni identitet pri opisivanju samog sebe ne može sebi prisvajati istinu ili objektivnost“ (Riedel 2005: 28).

U domaću sredinu još nije doprlo saznanje da „danas znanost već raspolaže instrumentima za kritički pristup postulatu o navodnoj kontinuiranosti i objektivnosti kulturnih činilaca“ (ibid. : 20). Rezultati istraživanja, naime, dokazuju da „kulture i kulturni identiteti su

konstrukcije“ (ibid. : 27). Tako da „onaj tko etničku, kulturnu ili klasnu raznovrsnost gura u prvi plan kao problem, ne shvaća da je ta izgradnja razlika produkt podložan oblikovanju“ (ibid.).

Spomenuta „teorija o konstruiranosti nudi daleko najveći dobitak spoznaja: ona se oprašta od esencijalističkog pojma kulture koji kulturne činioce poput npr. jezika i religije promatra kao konstante ili u najboljem slučaju kao nezavisne varijable političke kulture društva“ (ibid. : 313). Teorija o konstruiranosti pokazuje da „porijeklo, povijest, jezik i religija nisu objektivne datosti koje neraskidivo i sudbinski povezuju jednu grupu ljudi pomoću kulturnog identiteta, nego su instrument politike za sprovođenje određenih ciljeva. Kako ljudi gledaju i vrednuju porijeklo, povijest, jezik i religiju, to je rezultat odluka političke elite, koja zadaje određeni način gledanja i pojačava ga odnosno skreće pomoću političkih koraka“ (Forndran iz Riedel 2005: 11–12). Dotična „elita se pobrinula za širenje grupnog identiteta, čiju sliku je napravila u skladu s političkim ciljevima kojima je težila, i proširila je pomoću medija“ (Riedel 2005: 248).

S obzirom da uvjerenje o postojanju kulturnog identiteta konstruiraju političari, oni su odgovorni za sve konflikte koji nastanu zbog pozivanja na kulturni identitet (ibid. : 20). Dokazano je, naime, „da su politike identiteta konstruirane od strane zainteresiranih političkih aktera, da služe dolasku na vlast odnosno održavanju vlasti elita i da zbog konkurentskog odnosa često vode u političku nestabilnost, pa i u oružani konflikt“ (Forndran iz Riedel 2005: 12). Politički „akteri su u prepoznatljivim uvjetima sposobni sprovesti takvu politiku identiteta koja s ciljem ostvarivanja njihovih vlastitih interesa instrumentalizira kulturne procese i tako proizvodi opasnost konflikta“ (ibid.).

Dieter Senghaas „prepoznaje u aktualnoj debati o borbi kultura opasnost da se kultura u internacionalnoj borbi za vlast svjesno instrumentalizira. Taj tip nove 'geopolitike' je dio opće tendencije koju on naziva 'regresijom politike' ili 'deciviliziranjem' [...]. Tu sliku nazatka u području političkoga treba očito shvatiti tako da se konstruiranjem kulturnih determinanti brzopleto napušta politički manevarski prostor koji je neophodan za rješavanje konflikta“ (Riedel 2005: 303). Naime, kultura se prikazuje kao nepromjenjiva i objektivna nacionalna datost, čime se odbacuje mogućnost dogovaranja. A kad se ne bi pozivali na navodno zadata kulturnu razliku, bili bi mogući dogovori jer bi se priznalo da je sve politika, a kod politike su dogovori i promjene mogući.

Stvarnost je da ne postoji kultura kao nepromjenjiva objektivna datost, nego postoji „kultura kao dinamična i otvorena struktura, podložna oblikovanju“ (ibid. : 30). Ta spoznaja je dosad slabo prodrla u javnost. Ima nekoliko razloga zašto autori knjiga i članaka neznalački pristupaju temi

identiteta i ne opisuju identitet kao konstrukciju: prvi razlog je taj što je konstruktivistički pristup teži jer od autora zahtijeva više analitičkog rada; drugi razlog je taj što mnogi autori pišu po nalogu, dakle ne u službi istine nego u službi interesa onoga tko ih plaća; treći razlog su emocije autora, njegova poznanstva, pa nastaju „studije koje se pune suosjećanja uživljavaju u određenu nacionalnu povijest ili u određenu stranu kod nekog konflikta, uslijed čega dotični znanstvenik konstruktivistički pristup doživljava kao konflikt s lojalnošću i stoga ignorira takav pristup“ (ibid. : 243). Zato se „usprkos intenzivnom istraživanju održalo mnoštvo nacionalnih mitova o povijesti“ (ibid. : 244).

Mitovi održavaju u južnoslavenskim zemljama živom vjeru u „nacionalistički imperativ: 'jedna država, jedna kultura'“ (Gellner 1999: 95–96). To je znak dominacije nacionalizma: „nacionalisti smatraju da su političke i kulturne stvari neodvojive jedne od drugih te da nijedna kultura ne može živjeti ako nije opremljena svojom suverenom državom. Takvi pokušaji samo imaju za posljedicu da umjetničke, književne i lingvističke teme postanu predmet žestokih političkih rasprava i da se koriste kao oružje u nacionalističkoj borbi“ (Kedourie 1993: 112).

Bez obzira na nacionalističke želje za podudaranjem nacionalnih i kulturnih granica, „stvarnost je sasvim drukčija nego kakva bi bila da je skrojena prema uskoći nacionalne kulturne sheme“ (Reiter 1984: 204).

5. O NACIONALNOM IDENTITETU

Već niz godina upada u oči da „svatko govori o identitetu, a jedva da itko zna što bi ta riječ trebala značiti. Još nebuloznije postaje kad se uz *identitet* doda pridjev *nacionalni*. Zašto se uopće poseže za tako maglovitim pojmom? Zato što je sadržaj koji on označava diskreditiran pa se mora presvući maskom. Riječ 'nacionalni identitet' sakriva sadržaj o kojem se ustvari radi: nacionalizam“ (Claussen 1988).

Moguće je da će na ovo zagovornik nacionalnog identiteta uzvratiti da pored „lošeg“ nacionalizma postoji i „dobar“ nacionalizam: patriotizam. Međutim, „kontradikcija koja se provlačila kroz sve službene ideologije sastoji se u razlikovanju između dobrog i lošeg nacionalizma — mnogi smatraju patriotizam dobrim, nacionalizam lošim. No, radi se o istom problemu koji se skriva iza maglovite riječi 'nacionalni identitet'“, a taj problem je da „nacionalizam, i kad ga čovjek naziva nacionalni identitet, 'označava uvijek da se pojedinac koji se osjeća nemoćan pogrešno identificira s jednim kolektivom kojem naizgled pripada prirodno, naime rođenjem“ (ibid.).

Do uobličavanja velikog kolektiva kakav je narod ili nacija ne dolazi prirodno, nego djelovanjem političara, a obični ljudi su u takvom kolektivu i zbog tuđih i zbog vlastitih interesa. Tuđi interesi odredili su npr. opseg konkretnog naroda ili nacije. A vlastiti interesi običnih ljudi sastoje se npr. u nizu prednosti koje im život unutar određene nacije pruža. Iako je ovo odgovor na pitanje zašto se ljudi udružuju u nacije, po pravilu se u školama i medijima ne prenosi taj odgovor, nego se on zamjenjuje ideologijom patriotizma, nacionalnog identiteta, prirodne pripadnosti kolektivu. Zašto? Zato što tek ta ideologija omogućava da se ljudi u kolektivu iskoriste za raznorazne političke svrhe, uključujući i ratove.

Sastavni dio te ideologije, „nacionalni identitet označava jedno čudno izjašnjavanje čovjeka da pripada određenoj domovini. Radi se o tvrdnji da ljudi žive i žele živjeti pod određenim nacionalnim nadzorom ne (samo) uslijed prisile i ne (samo) npr. zbog političkog procjenjivanja svojih teoretskih i praktičnih prednosti, nego zato što pripadaju specijalnoj vrsti ljudi, s kojom dijele zajednička svojstva. Neovisno o zasebnoj i promjenjivoj političkoj volji građanina trebao bi postojati jedan prirodni *karakter naroda*, koji ne samo da sili na priključivanje jednakima, nego odmah i na potčinjenost istoj — vlastitoj, nacionalnoj — političkoj vlasti“ (VFSP 2004).

Prema „toj doktrini pojedinci ne postoje neovisno o naciji, onaj majčinskoj placenti kojoj zahvaljuju svoj život i svoj identitet. Nacionalnom identitetu, ključnoj riječi nacionalističke retorike, zahvaljuju svoju društvenu, kulturnu i političku egzistenciju; nacionalni identitet se očituje u jeziku kojim govore, u običajima koje njeguju, u sudbinskoj povijesti koju dijele, ponekad i u religiji, etnosu, rasi kojoj pripadaju, pa čak i u obliku glave ili u krvnoj grupi kojom ih je Bog ili slučaj opskrbio. Takvo utopijsko predočavanje jedne potpuno homogene i u sebe zatvorene zajednice nestaje čim ga pokušamo usporediti s realno postojećim nacijama u konkretnoj stvarnosti. Kulturna, etnička i društvena heterogenost, koja je u njima više ili manje jako izražena, dokazuje da pojam 'kolektivnog identiteta' — a 'nacionalni identitet' da i ne spominjem — vodi potpuno u zabludu“ (Llosa 2000: 19–20).

Zagovornici nacionalnog identiteta pozivaju se na „iskonska, 'prijedržavna' *zajednička obilježja*“, tvrdeći da su to zajednički jezik, zajednička kultura i zajednička povijest (VFSP 2004). Međutim, već i tema zajedničkog jezika pokazuje da se ne radi o „iskonskim, 'prijedržavnim' *zajedničkim obilježjima*“, nego naprotiv: „Zajednička obilježja nastala na temelju sprovedenog državnog interesa, lažno se predočavaju kao predpolitičke osobine, o kojima bi navodno država trebala voditi računa. Nacionalni jezik, na kraju krajeva, nije prirodno širenje prvotno govorenih dijalekata, nego je umjetni produkt političke vladavine: jedanput 'književni

jezik', sproveden kao zajednički jezik unutar čitavog područja vladavine; drugi puta 'službeni jezik', uveden kao službeno i poslovno sredstvo sporazumijevanja, odabran bez obzira na slučajne lokalne idiome" (ibid.).

Čak i „primjer Francuske, jedne od najranijih nacija, podcrtava slabost teorije koja nacionalni identitet gleda kao odraz objektivnog jedinstva i izdvojenosti bazirane na iskonskim, 'pradjedovskim' etničkim karakteristikama, i pogotovo na jeziku. Na primjer, jasno je da nema ništa više razloga da se francuski smatra pradjedovskim ili materinskim jezikom Francuza, nego što ima razloga da se engleski smatra pradjedovskim jezikom Amerikanaca nebritanskog porijekla. Nacionalni jezik nije inherentno svojstvo date nacije, nego se tvrdi da je to i interpretira se kao takav" (Greenfeld 2001: 666).

Kod tvrdnje da je zajednički, nacionalni jezik dio nacionalnog identiteta, „čovjek se pita koji 'identitet' bi time trebao biti stvoren. Nema nijednog jedinog zajedničkog interesa koji bi nastao na temelju zajedničkog jezika kod onih koji njime govore. Da li imaju ista ili različita shvaćanja i ciljeve, to nema nikakve veze s njihovim jezikom — jezik stoji jednako svakome na raspolaganju tko ga zna da izrazi svoje misli. A da uslijed zajedničkog jezika sve suprotnosti i razlike postaju beznačajne, to je gruba prevara, i samo onome prihvatljiva tko zahtijeva da osim 'nacionalnog identiteta' svi drugi interesi ima da šute" (VFSP 2004).

Pozivanje na zajedničku, nacionalnu kulturu kao dio nacionalnog identiteta je kontradiktorno. „Kad umjetnička djela važe kao nacionalni kulturni proizvodi, razlog za to ne može biti u tim umjetničkim djelima: na kraju krajeva, note i rime nemaju nacionalne boje. A ne može biti ni u tome da se općenito sviđaju: ukusi su, kao što je poznato, subjektivni i ne orijentiraju se prema porijeklu nekog umjetničkog djela. Da se umjetnost, koja inače uvijek treba biti izraz najindividualnijeg među individualnim, ipak gleda kao kolektivno vlasništvo, to se također može zahvaliti državnom interesu" (ibid.). Drugim riječima, umjetnička djela se po svojim svojstvima nisu podudarala s današnjim granicama između nacija. Tek kad je nastala nacionalna država, ona je u sklopu usađivanja nacionalne ideologije napravila da se umjetnička djela iz prošlosti i sadašnjosti klasificiraju prema današnjim nacionalnim granicama. Isključivo zbog državnog interesa narod „se podučava da povijest umjetnosti gleda kroz nacionalne naočale" (ibid.).

Zagovornici nacionalnog identiteta pozivaju se i na zajedničku povijest. No, navodna „zajednička povijest je još manje razlog za ljubav prema domovini. Tko se u nju kune kao ujedinjujuću vezu, ionako ne misli na prošle manevre prijedržavnih lovaca i sakupljača, nego na politička postignuća sadašnje države i njenih pravnih prethodnica — a ostvarivanje

tih postignuća je po pravilu bilo povijest manjih i većih pokolja, u kojima su politički preci današnjih podanika izgubili život i zdravlje. Današnje stanovništvo ne treba tu povijest gledati kao npr. pogrešku štetnu po sebe, nego kao temelj sudbinom povezane zajednice. Mogu se zbog nje ponositi ili sramiti, ali u svakom slučaju trebaju je bezuvjetno smatrati zajedničkom stvari, koja potpuno neovisno od bilo kojeg individualnog interesa obuhvaća nacionalna prava i dužnosti. A što se pod time misli, određuje politika sama. Bilo da se radi o unutarnjepolitičkim raspolaganjima i odnosima ili o vanjskopolitičkim zahtjevima za resursima drugih nacionalnih država: na narodu je da politička poduzetništva svoje vlade shvati kao nacionalnu želju i da se s njom identificira. Za to je uvijek potrebno zaboraviti onu malu opreku između gore i dolje, vlasti i podanika, države i građana. Uspije li to narodu, onda se njegova država može pozivati na njega kao svog višeg nalogodavca. Zahtijevana poslušnost tada ne izgleda više kao podređivanje vlasti, nego kao izraz volje naroda. A što su veći nacionalni zadaci, tim više je od pomoći predodžba o nekakvoj volji naroda, koja živi u građaninu kao njegova druga priroda, htio on to ili ne, taj 'nacionalni identitet', koji njegovoj državi daje pravo. Par zajedničkih obilježja za potvrđivanje te ideologije može se, naposljetku, uvijek naći" (ibid.).

Ljudi su prijemčivi za priču o prirodnoj pripadnosti velikom kolektivu jer očekuju da iz navodnog zajedništva i jednakosti unutar njega prizlazi zaštita i sigurnost. Ljudsku potrebu za sigurnošću iskorištava ideologija: „Iza blebetanja o nacionalnom identitetu skriva se nešto sasvim drugo [...]: prazna fraza nacionalnog identiteta iskorištava čežnju ljudi za utočištem u prijetećem svijetu. Parola o nacionalnom identitetu ubacuje sigurnost na mjesto nesigurnosti proturječnog percipiranja stvarnosti“ (Claussen 1988).

6. ZAKLJUČAK

Narodi koji danas postoje, npr. srpski, hrvatski, francuski, njemački itd., ne postoje od davnina i nisu nastali prirodnim putem. I narodi i nacije su društveno-političke tvorevine, oni su oblik udruživanja ljudi u veće grupe. Kakvog obima će te grupe biti i kakvo ime će nositi, nije zadato nikakvim objektivnim ili prirodnim kriterijem, nego je rezultat politike. Politika je umijeće mogućega, što znači da grupa zvana jedan narod ili zvana jedna nacija obuhvaća sve ljude koje su međusobno konkurirajući političari primjenom raznih sredstava uključili u nju.

Narodi i nacije su promjenjive jedinice jer političari određenog vremena imaju drukčije ambicije i mogućnosti od političara nekog drugog vremena: jedni se pokažu dovoljno vještima da pod sobom ujedine veliku grupu ljudi koju proglašaju jednim narodom, neki drugi političari opet uspiju

otcijepiti određenu grupu stajući joj na čelo i nazivajući je zasebnim narodom itd. U znanosti je zato općeprihvaćeno shvaćanje naroda i nacije kao konstrukcije, „kao 'političke' tvorevine napravljene pomoću nacionalističkih ideologija i pokreta“ (Jenkins/Sofos 1996: 11), kao zamišljene ili izmišljene zajednice (Anderson 1988: 16; Brennan 1993: 49). Time se ni u najmanjoj mjeri ne poriče legalnost postojanja naroda ili nacije, nego se osvještava način na koji je došlo do njihovog formiranja.

Pri njihovom formiranju nije postojala nekakva zajednička kultura ili zajednički identitet. Ni danas nije moguće ljude na osnovi kulture razvrstati po nacijama. Pojam nacionalnog identiteta je jednako neupotrebljiv jer ljudi koji imaju istu nacionalnu pripadnost nemaju ujedno i isti identitet, nego ostaju individualno različiti. A nacije svejedno postoje, nijednoj naciji nije za postojanje potrebna nekakva samo svoja kultura, niti joj je potrebno da članovi nacije imaju identitet koji bi im svima bio zajednički a ujedno različit naspram članova drugih nacija. To nije potrebno jer za postojanje nacionalnog jedinstva dovoljna osnova može biti zajednički pravni sistem (Barbour 1998: 46).

Zašto usprkos tome u južnoslavenskim državama mediji, školstvo i političari ustrajavaju na tvrdnji o nacionalnoj kulturi i nacionalnom identitetu, može se objasniti time što vjera u nacionalnu kulturu i nacionalni identitet čini ljude podložnijima manipulaciji od strane nacionalnih elita i spremnijima da podnesu raznorazne žrtve za interese tih elita jer su uvjereni da prirodno i neraskidivo pripadaju tome nacionalnom kolektivu.

POPIS CITIRANIH RADOVA

- Altermatt, U. (1996), *Das Fanal von Sarajevo*, Paderborn i dr.
- Anderson, B. (1988), *Die Erfindung der Nation*, Frankfurt am Main/New York.
- Barbour, S. (1998), „Sprache und Nation im deutschsprachigen Raum aus der Sicht der englischsprachigen Wissenschaft“, D. Cherubim/S. Grosse/K. Mattheier (ur.), *Sprache und bürgerliche Nation*, Berlin/New York, 46–54.
- Bienen, H. (1995), „Ethnic Nationalism and Implications for U. S. Foreign Policy“, C. Kupchan (ur.), *Nationalism and nationalism in the New Europe*, Ithaca, 158–179.
- Billig, M. (1995), *Banal Nationalism*, London i dr.
- Birnbacher, D. /Friele, M. B. (2003), „Eine Regierung — viele Nationen? Europa und die Frage der 'nationalen Identität' im Licht der Europäischen Verfassungsdiskussion“, *Jahrbuch der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf 2002*, Düsseldorf, 277–291.
- Brennan, T. (1993), „The national longing for form“, H. Bhabha (ur.), *Nation and Narration*, London/New York, 44–70.
- Breuilly, J. (1999), *Nationalismus und moderner Staat*, Köln.
- Brockmeier, J. (2001), „Texts and other symbolic spaces“, *Mind, Culture, and Activity* 8/3, 215–230.

- Claussen, D. (1988), „Vergangenheit mit Zukunft. Über die Entstehung einer neuen deutschen Ideologie“, W. Eschenhagen (ur.), *Die neue deutsche Ideologie. Einsprüche gegen die Entsorgung der Vergangenheit*, Darmstadt, 7–30.
- Esbach, C. (2000), *Nationalismus und Rationalität*, Berlin.
- Fritsche, M. (1992), „Das Eigene und das Fremde“, U. Hinrichs (ur.), *Sprache in der Slavia und auf dem Balkan*, Wiesbaden, 79–90.
- Gardt, A. (2000), „Nation und Sprache. Aufriß des Themas“, A. Gardt (ur.), *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*, Berlin/New York, 1–3.
- Gellner, E. (1999), *Nationalismus*, Berlin.
- Greenfeld, L. (2001), „Nationalism and Language“, R. Mesthrie (ur.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, Amsterdam i dr., 662–669.
- Gröschel, B. (2009), *Das Serbokroatische zwischen Linguistik und Politik*, München.
- Hatschikjan, M. (1999), „Was macht Südosteuropa aus?“, M. Hatschikjan/S. Troebst (ur.), *Südosteuropa: Gesellschaft, Politik, Wirtschaft, Kultur; Ein Handbuch*, München, 1–30.
- Horner, K. (2005), „Reimagining the Nation: Discourses of language purism in Luxembourg“, N. Langer/W. Davies (ur.), *Linguistic purism in the Germanic languages*, Berlin, 166–185.
- Hösch, E. (1999), „Kulturen und Staatsbildungen“, M. Hatschikjan/S. Troebst (ur.), *Südosteuropa: Gesellschaft, Politik, Wirtschaft, Kultur; Ein Handbuch*, München, 31–52.
- Hösch, E./Nehring, K./Sundhaussen, H. (ur.) (2004), *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Wien/Köln/Weimar.
- Ignatieff, M. (1993), *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*, New York.
- Jacobsen, P. (2008), „Who’s Whose? The Balkan Literary Context“, *Studi Slavistici* 5, 267–279.
- Jenkins, B./Sofos, S. (1996), „Nation and Nationalism in Contemporary Europe“, B. Jenkins/S. Sofos (ur.), *Nation and identity in contemporary Europe*, London/New York, 9–32.
- Kaschuba, W. (1995), „Volk und Nation: Ethnozentrisums in Geschichte und Gegenwart“, H. A. Winkler/H. Kaelble (ur.), *Nationalismus — Nationalitäten — Supranationalität*, Stuttgart, 56–81.
- Kedourie, E. (1993), *Nationalism*, Oxford.
- Kessler, W. (1997), „Jugoslawien — Der erste Versuch“, J. Elvert (ur.), *Der Balkan: eine europäische Krisenregion in Geschichte und Gegenwart*, Stuttgart, 91–118.
- Kohn, H. (1962), *Die Idee des Nationalismus*, Hamburg.
- Kordić, S. (2008), „Nationale Varietäten der serbokroatischen Sprache“, B. Golubović/J. Raecke (ur.), *Bosnisch · Kroatisch · Serbisch als Fremdsprachen an den Universitäten der Welt*, München, 93–102.
- Kordić, S. (2009), „Policentrični standardni jezik“, L. Badurina/I. Pranjković/J. Silić (ur.), *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, Zagreb, 83–108.
- Lemberg, E. (1964), *Nationalismus*, I-II, Reinbek.
- Llosa, M. V. (2000), *Nationalismus als neue Bedrohung*, Frankfurt am Main.
- Mappes-Niediek, N. (2005), *Die Ethno-Falle. Der Balkan-Konflikt und was Europa daraus lernen kann*, Berlin.
- Payer, M. (2000), „Sprache als Ausdruck von ethnischer und nationaler Identität“, (<http://www.payer.de/kommkulturen/kultur033.htm#13>).
- Pfaff, W. (1994), *Die Furien des Nationalismus*, Frankfurt am Main.

- Reiter, N. (1984), *Gruppe, Sprache, Nation*, Berlin.
- Riedel, S. (2005), *Die Erfindung der Balkanvölker. Identitätspolitik zwischen Konflikt und Integration*, Wiesbaden.
- Riedel, S. (2007), „Kriegsgeschichte(n). Interpretationen zum Jugoslawienkrieg“, F. Wenninger/P. Dvořák/K. Kuffner (ur.), *Geschichte macht Herrschaft*, Wien, 21–32.
- Sundhaussen, H. (1993), „Nationalismus in Südosteuropa“, „Plenumsdiskussion“, B. Faulenbach/H. Timmermann (ur.), *Nationalismus und Demokratie*, Essen, 44–48, 48–67.
- Szücs, J. (1981), *Nation und Geschichte*, Köln/Wien.
- VFSP [Verein zur Förderung des studentischen Pressewesens] (2004), „Nationale Identität“, 8/2004 (http://www.contradictio.de/nat_identitaet.html).
- Wiesinger, P. (2000), „Nation und Sprache in Österreich“, A. Gardt (ur.), *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*, Berlin/New York, 525–562.
- Zorić, A. (2005), *Nationsbildung als „kulturelle Lüge“*, München.

Snježana Kordić

THE IDEOLOGY OF NATIONAL IDENTITY
AND OF NATIONAL CULTURE

Summary

Taking into consideration contemporary sociological findings, the paper deals with the way nations are formed, and with the question whether there is a direct link between peoples of the past and modern nations. It also treats the issue of whether a nation distinguishes itself from other nations by having a unique culture. It has been shown impossible to classify people into nations under the term culture: language and religion do not coincide with national borders, nor do customs, traditions, science, arts, technical achievements, moral values, and behaviour. Additionally the paper challenges the notion of “national identity”: it has been proven that the key elements underlying the concept of national identity do not imply common identity for all the members of one nation, nor do they separate them from members of other nations.